

Стельникович С. В. Німецькі антиалкогольні кампанії в генеральному окрузі Житомир (1941–1944) / С. В. Стельникович // Гістарычныя шляхі, узаемадзеянне і ўзаемаўплывы беларускага народа і суседзяў : зборнік навуковых артыкулаў. — Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2014. — С. 123—126.

УДК 94(477)"1941/1944"

С. В. Стельникович
Національний педагогічний
університет ім. М. П. Драгоманова

НІМЕЦЬКІ АНТИАЛКОГОЛЬНІ КАМΠΑНІЇ В ГЕНЕРАЛЬНОМУ ОКРУЗІ ЖИТОМИР (1941–1944 рр.)

У статті аналізуються антиалкогольні кампанії окупаційної влади на території генерального округу Житомир у період Другої світової війни. Вони включали заборону на виготовлення та розповсюдження самогону. Визначено, що головною причиною відповідних заходів була необхідність захисту німецьких сільськогосподарських поставок. Встановлено, що антиалкогольні кампанії не принесли результатів, а лише поглибили спекуляцію на чорному ринку. Для забезпечення потреб в алкогольних напоях самих німців у регіоні працювали колишні радянські підприємства спиртової галузі.

Серед заходів, які проводила на окупованих територіях СРСР в період Другої світової війни німецька влада, мали місце антиалкогольні кампанії, спрямовані на заборону виготовлення та розповсюдження горілки власного виробництва (самогону). Окупаційна адміністрація, відповідаючи за забезпечення виконання усіх податків та поборів на місцях, таким чином намагалася убезпечити їх зрив через широке використання при виробництві самогонки зернових культур. Разом з тим, продукція підприємств спиртової галузі, зокрема горілка, будучи практично недоступною через офіційний продаж для місцевого населення, призначалася виключно для забезпечення німецьких потреб. Окупанти, керуючись власною безкарністю, у стані алкогольного сп'яніння з особливою жорстокістю та брутальністю знущалися над місцевими жителями. Усі антиалкогольні кампанії, не увінчавшись успіхом, породили спекуляцію на чорному ринку, вплинувши на повсякденне життя населення окупованих нацистами територій.

Процеси, пов'язані з німецькими антиалкогольними кампаніями на окупованих територіях Сходу в період Другої світової війни, повною мірою проявилися в генеральному окрузі Житомир – адміністративно-територіальному утворенні, до складу якого входили території Житомирської, більшості Вінницької областей Української РСР та переважної частини Поліської області (нині – у складі Гомельської області) Білоруської РСР.

Зауважимо, що на сьогодні в історіографії німецькі антиалкогольні заходи в період Другої світової війни залишаються практично невивченим питанням окупаційної дійсності.

Заборона самогоніваріння на окупованих німцями територіях в період Другої світової війни мала суто практичні причини. Адже для виготовлення самогону здебільшого використовувалися основні сільськогосподарські культури: жито, ячмінь, гречка, просо тощо [1, арк.4; 2, арк.97; 3]. Тому починаючи уже з другої половини 1941 р. німецька адміністрація гебітскомісаріатів та місцевих допоміжних органів управління видавала відповідні накази про заборону виготовлення та поширення горілки власного виробництва [1, арк.4; 2, арк.97;

3; 4, арк.70; 5; 6]. Така ініціатива мотивувалася не стільки бажанням стабілізувати харчову ситуацію на місцях, скільки необхідністю забезпечити від зриву німецькі продовольчі поставки.

Формами покарання місцевого населення за порушення антиалкогольних наказів були штрафи та ув'язнення. Сума штрафу та термін ув'язнення варіювалися на території різних адміністративно-територіальних одиниць генерального округу Житомир. Інформація про випадки таких покарань міститься в офіційній пресі. Одне із центральних видань регіону – житомирська газета «Голос Волині» – повідомляла, що за самогонваріння 6-ти тижневим ув'язненням було покарано жителів с. Покостівка Житомирського району Б. Ясінського та А. Чайківського [7]; аналогічний термін ув'язнення отримав мешканець с. Дениші (Житомирський район), «дезорганізатор праці і самогонщик» Людвиг Озерківський [8]. Відповідно до інформації газети «Коростишівські вісті», за самогонваріння були оштрафовані на 1 тис. крб. кожен мешканці с. Харитонівка на Коростишівщині Сергій Смолярчук та Федір Мосієнко [6]. За виготовлення горілки, торгівлю нею, як і деякі інші «злочини» (продаж хліба, сала, таємний забій худоби, вироблення шкіри), до 4-х місяців житомирської в'язниці була засуджена жителька району Горпина Міщенко, а її дочка – Нюся – до 1-го місяця Мамринського табору [9]. Через порушення антиалкогольних обмежень до 2-х місяців житомирської в'язниці був засуджений житель с. Гуменники Коростишівського району Тимофій Зубченко [10].

Не виключено, що іноді кара могла набирати більш суворих форм. За порушення наказу Житковецького районного управління про заборону самогонваріння та зберігання самогонних апаратів від 5 травня 1942 р. термін ув'язнення становив до 2-х років [4, арк.70]. В аналогічному наказі допоміжного управління при гебітскомісаріаті Лельчиці від 5 жовтня 1942 р. підкреслювалося, що особи, які займатимуться самогонварінням, та власники самогонних апаратів будуть піддаватися смертній карі, а усе їх майно – конфіскації [2, арк.97].

В окремих випадках було передбачено покарання за вживання алкоголю деякими категоріями місцевих працівників у робочий час. Через поширення випадків п'янства серед працівників допоміжних адміністративних установ Річиці 15 травня 1942 р. голова Річицького міського управління Гергард видав спеціальний попереджувальний наказ, у якому йшлося: «Усіх помічених, не дивлячись на особу, в нетверезому стані або із запахом горілки буду притягати до відповідальності, тобто винний буде підданий тюремному ув'язненню на 6 місяців, а після відбуття покарання знятий з роботи...» [11, арк.8].

Усі заходи німецької окупаційної адміністрації та допоміжних органів управління не змогли ліквідувати самогонваріння та торгівлі самогоном у регіоні. У доповіді 17 червня 1943 р. у Вінниці керівник головного відділу продовольства генерального округу Житомир Кьонігк зауважував, що повсюди виявляються таємні спирто-горілчані заводи, які використовують як сировину хлібне зерно [12, арк.282]. Як сировина для самогонваріння активно також використовувалася меляса із місцевих цукрових заводів. Зокрема, її постійну доставку для самогонщиків («самогонщики» як окрема нелегальна категорія працівників виробничо-торгової сфери) Житомира та деяких прилеглих до міста сіл із Андрушівського цукрового заводу налагодили окремі особи індивідуально [13].

Самогон перетворився на тверду грошову одиницю чорного ринку і дозволяв отримувати немалі прибутки. Уявлення про ціну такої продукції дають свідчення міського голови Вінниці О. Савостьянова. За його словами, на початку 1943 р. на базарах міста самогон коштував 200 крб., а горілка – 250 крб. (у представлених документах не вказаний об'єм, який, очевидно, становив 0,5 л) [14, арк.9]. Самогон також дозволяв шляхом обміну отримати практично будь-які товари. Приміром, його активний обмін на промислові товари проводився на базарі Мозиря [1, арк.11]. Така ситуація певною мірою пояснюється неофіційною зацікавленістю функціонування чорного ринку деякими представниками німецької окупаційної адміністрації, які мали від заняття нелегальною комерцією

натуральний зиск. Нерідко пляшка горілки могла виступати і як хабар німцям для вирішення певного питання.

Водночас, практично припинивши (у порівнянні з довоєнним часом) продаж алкогольної продукції та заборонивши самогоноваріння серед місцевого населення, окупаційні органи для забезпечення потреб німців в алкогольних напоях розпочали відновлення роботи радянських пивних та спиртових заводів, які серед промислових підприємств регіону відновлювалися чи не першочергово [15; 16; 17; 18; 19; 20]. Згодом для координації їх діяльності при генералкомісаріаті було утворено Житомирське об'єднання бродильної промисловості та напоїв [21]. Уже до кінця 1941 р. німці відновили роботу Житомирського горілчаного заводу, а в 1942 р. – ряд інших підприємств спиртової галузі генерального округу. Лише на заводі у Житомирі на добу виготовлялося до 4 тис. л продукції. У порівнянні з радянськими часами було значно розширено асортимент продукції; зафіксовано випуск 16 різних сортів алкогольних напоїв. Найбільш поширеною продукцією Житомирського горілчаного заводу була горілка та помаранчевий лікер [22]. Очевидно, що темпи виробництва постійно зростали, оскільки вже на початку березня 1942 р. горілчаний завод та броварня Житомира оголосили про прийом від населення скляної тари та корків [23].

Не дивлячись на значні обсяги виробництва алкогольних напоїв, для місцевого населення горілка, як і пиво, були дефіцитом, що стало основним чинником широкого розповсюдження самогоноваріння. Для отримання горілки необхідним був дозвіл окупаційних органів. Наприклад, редакція житомирської газети «Голос Волині» зверталася до німецької влади з проханням надати для працівника редакції І. П. Бутовича з нагоди хрещення двох його синів «належну в такому випадкові кількість горілки» [24, арк.78]. За спекулятивними цінами горілку можна було купити або обміняти на чорному ринку [14, арк.9].

Як зазначалося, практично уся продукція спиртової галузі регіону йшла на забезпечення потреб німців (як частин вермахту, так і управлінців цивільної адміністрації). Іноді окупаційні органи допускали вживання алкоголю в «особливих» випадках на місцях. За свідченнями перекладача німецької кримінально-поліційної комісії з ексгумації жертв радянського НКВС 1930-х рр. у Вінниці¹ Михайла Селешка, певний період в'язням, які займалися безпосередніми розкопками місць масових поховань та упорядкуванням залишків трупів без будь-яких спецзасобів, голими руками, перед розкопками спочатку надавали для вживання алкоголь [25, с.58]. Згодом така практика припинилася: «Начальники воліли, як говорилося, самі той алкоголь випити і бували випадки, що вони п'яні лежали в холодку під деревами...» [25, с.58].

Взагалі, алкоголь став невід'ємним атрибутом життя представників місцевої окупаційної адміністрації та німецької поліції. У містах для них були відкриті пивні та ресторани. У Вінниці, наприклад, особливою популярністю серед німців користувалася пивна «Вінниця», у якій, як і в готелі, «концентрувалось все німецьке життя» [25, с.46]. У Вінниці німецька поліція майже щотижнево влаштовувала товариські вечірки, які перетворювалися на п'янки із вживаннями пива, горілки або коньяку. «Пригадується одна з таких вечірок. Всі (німецькі поліцейські. – С. С.) так були попились, що і в залі, де була вечірка, і по коридорах п'яні лежали без пам'яті. Навіть сам начальник Мертенс такий був п'яний, що лежав на сходах і через нього ті, що ще могли ходити, переступали як через колоду», – згадує про один із епізодів німецького відпочинку М. Селешко [25, с.62].

¹ Наприкінці травня – на початку червня 1943 р. в умовах відступу вермахту на східному фронті нацистське керівництво з метою посилення антирадянської пропаганди серед населення та відвернення уваги від власних злочинів ініціювало у Вінниці розкопки жертв масових репресій НКВС 30-х рр. ХХ ст.

Особами у стані алкогольного сп'яніння здійснювалася значна кількість правопорушень. Про випадки хуліганства, бійок, пожеж на території Мозиря та Мозирського району, які стали наслідком вживання алкоголю, констатується у документах міського та районних управлінь [1, арк.4]. Користуючись службовим становищем, представники допоміжної поліції міста, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, займалися грабунком, вимаганням, проводили незаконні обшуки та конфіскацію майна [1, арк.1].

Антисоціальні дії по відношенню до місцевого населення, серед яких знущання, побиття, вбивства, гвалтування жінок здійснювали у стані алкогольного сп'яніння німці [26, арк.268; 27, арк. 1]. Німці здійснювали вказані злочини і тверезі, але у стані алкогольного сп'яніння вони набували особливо брутальних форм. Зокрема, у серпні 1943 р. група п'яних німецьких солдат і офіцерів у м. Звягель (Новоград-Волинський) на Житомирщині пізно вночі здійснила спробу ввійти в один із місцевих будинків. Оскільки жителі відмовилися відкрити двері, німці його спалили. Разом із будинком заживо були спалені 11 його мешканців [27, арк.7]. Німецькі поліцейські Вінниці, вживаючи алкоголь, в «пів-п'яному» стані, застосовуючи знущання, проводили масові розстріли населення різних етнічних груп та політичних переконань, не звертаючи уваги ні на їх вік, ні на стать [25, с.65]. Не виключено, що таким чином проходили нацистські езекуції місцевих жителів і в інших регіонах генерального округу Житомир та України в цілому.

Отже, у період нацистської окупації на території генерального округу Житомир офіційна влада систематично видавала антиалкогольні накази й розпорядження, які спрямовувалися на заборону самогонваріння через використання у його виробництві основних сільськогосподарських культур. Незважаючи на це, виробництво самогону і його розповсюдження набрало значних масштабів у рамках функціонування чорного ринку, а діяльність офіційних підприємств спиртової галузі житомирського генерального округу спрямовувалася виключно на забезпечення німецьких потреб. Стан алкогольного сп'яніння виступав додатковим фактором агресії німецьких окупантів по відношенню до місцевого населення.

Джерела і література

1. Дзяржаўны архіў Гомельскай вобласці (далей – ДАГВ), ф. Р-1820, воп. 1, спр. 1, 41 арк.
2. ДАГВ, ф. Р-2752, воп. 1, спр. 1, 517 арк.
3. Голос Волині (Житомир). – 1941. – 26 жовтня.
4. ДАГВ, ф. Р-1846, воп. 1, спр. 3, 235 арк.
5. Звягельське слово (Звягель). – 1942. – 7 жовтня.
6. Коростишівські вісті (Коростишів). – 1942. – 29 серпня.
7. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 31 січня.
8. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 4 лютого.
9. Коростишівські вісті (Коростишів). – 1942. – 12 вересня.
10. Коростишівські вісті (Коростишів). – 1942. – 28 листопада.
11. ДАГВ, ф. Р-1322, воп. 1, спр. 3, 72 арк.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 6, 450 арк.
13. Спогади Міодушевського Юліана Бернардовича, народився 2 січня 1914 р. на хут. Смоківка Житомирського району Житомирської області (запис від грудня 1980 р.). Власний архів автора.
14. Державний архів Вінницької області, ф. Р-1312, оп. 1, спр. 4, 16 арк.
15. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1941. – 12 вересня.
16. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1942. – 3 травня.
17. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 9 травня.
18. Звягельське слово (Звягель). – 1942. – 1 квітня.
19. Нова доба (Бердичів). – 1941. – 24 серпня.

20. Українське слово (Житомир). – 1941. – 7 серпня.
21. Звягельське слово (Звягель). – 1942. – 12 грудня.
22. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 18 березня.
23. Голос Волині (Житомир). – 1942. – 4 березня.
24. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. Р-1156, оп. 1, спр. 35, 266 арк.
25. Селешко М. Вінниця: спомини перекладача комісії дослідів злочинів НКВД в 1937–1938 / Михайло Селешко. – Нью-Йорк – Торонто – Лондон – Сідней: Фундація ім. О. Ольжича, 1991. – 211 с.
26. ДАЖО, ф. Р-2636, оп. 1, спр. 52, 277 арк.
27. ДАЖО, ф. Р-2636, оп. 1, спр. 65, 185 арк.

The German anti-alcohol campaign in Zhytomyr general district (1941–1944)

In this article are analyzed the anti-alcohol campaign of Germans in Zhytomyr general district during the Second World War. It included a ban of the manufacture and distribution of moonshine. Determined that the main reason for appropriate measures was the need to protect of the German agricultural supplies. Established that anti-alcohol campaign have not yielded results and deepened speculation on the black market. To meet the needs of alcohol of Germans in the region worked the former Soviet enterprises of alcohol industry.